

Posmrtni običaji Hrvata Šokaca u Monoštoru i Beregu kroz XX. stoljeće

*Gabriela Paradžik**
*Sonja Periškić***
*Andrea Višak****

Sažetak

Autorice u radu prikazuju posmrtno običaje u Monoštoru i Beregu ukazujući na razlike i sličnosti u ta dva mjesta: molitve za olakšavanje smrti, objavljivanje i oglašavanje smrti, pripreme za pogreb, jaukanje, konak, prašćanje, pogreb, pokojničke pjesme, prilozima u lijes i u grob, običaji nakon ispraćaja, karbine, grobovi, žalost, sjećanja na pokojnika, vjerovanja vezana uz smrt.

Ključne riječi: Monoštor, Bereg, pogrebni običaji.

Uvod: metodologija i iskustvo terena

Istraživanje dviju autorica ovog rada Gabriele Paradžik i Andree Višak provedeno je u travnju i u studenom 2014. godine u sklopu kolegija *Prakse terenskog istraživanja te Komparativna istraživanja običajno-obredne prakse* pod vodstvom profesorice dr. sc. Milane Černelić. Intervjuirana su 23 kazivača različitih dobi, od kojih je najstarija kazivačica rođena 1932. godine, a najmlađi je kazivač rođen 1978. godine. Većina kazivača je ispitana u Monoštoru u kojem su studentice boravile za vrijeme istraživanja. S obzirom na to da je početna tema istraživanja bila naricanje, koje prakticiraju žene, većina ispitanih su kazivačice, no, s proširenjem teme na pokojničke pjesme i na pregled posmrtnih običaja, od koristi su bila i kazivanja muškaraca, mahom onih koji su bili prisutni s njihovim suprugama. Pri zapisivanju pjesama uočene su manje razlike u melodiji, a veće u metroritamskom ustroju. On je slobodan, pa se stoga razlikuje od osobe do osobe i velikim dijelom ovisi od emocija pjevača.

* studentica diplomskog studija muzikologije na Muzičkoj akademiji u Zagrebu i ruskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

** magistra etnologije i kulturne antropologije i magistra pedagogije

*** studentica diplomskog studija muzikologije na Muzičkoj akademiji u Zagrebu i etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Zapisivanju tih pjesama studentice su prilazile s oprezom jer, osim što su uočile razlike u pjevanju od kazivačice do kazivačice, nije moguće tvrditi sa sigurnošću kako su pjesme zvučale u prošlosti, tim više što je glazba tog područja slabo istražena, a da bi se određena pjesma vjerno prikazala, glazbu mjesta kojoj pripada potrebno je detaljno poznavati. Dobiveni podaci najvećim dijelom pokrivaju razdoblje sredine i druge polovice XX. stoljeća, ali također nastojimo dati osvrt i na početak stoljeća i današnje vrijeme.

Početni cilj istraživanja da se ispituju samo etnomuzikološki aspekti uz kraći pregled običaja je proširen, jer se pokazalo da bi bilo dobro temu šire razmatrati i prikupiti više podataka o posmrtnim običajima. Stoga se sa svrhom nadopune i provjere podataka o pojedinim nedovoljno istraženim elementima posmrtnih običaja u istraživanje uključila Sonja Periškić, mještanka Monoštoru, ne bi li se detaljnije i potpunije prikazali posmrtni običaji ovoga kraja. Dopunsko istraživanje je obavljeno u siječnju 2016. godine. Ispitano je još troje kazivača u Monoštoru, a u Bregu su ponovno ispitane tri kazivačice. Ovim dopunskim i kontrolnim istraživanjem na „domaćem terenu“ upotpunjeni su podaci dvaju prethodnih sa svrhom cjelovitog prikaza posmrtnih običaja Šokaca ovoga kraja.¹

Jedina literatura u kojoj se moglo pronaći nešto podataka o posmrtnim običajima s ovoga područja je knjiga Ante Sekulića *Bački Hrvati* (1991, 356-357) u kojoj je ova tema predstavljena vrlo sažeto i knjiga Marije Šeremešić *Tragovi sjećanja* (2007, 72-78) koja nam je bila od velike koristi za potvrdu određenih podataka prema opisu običaja u Monoštoru s kraja XIX. i početka XX. stoljeća. Osim toga u radu nam je bio koristan članak Grozdane Marošević *Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu*, iz kojega smo saznale da se u prošlosti, oko sredine XX. stoljeća, oko Zagreba moglo čuti „žene kako oplakuju svoje mrtve naričući (javčući)“ (Marošević 2005, 39). Bački Hrvati Šokci koriste glagol *jaukati*. U ovome članku prikazuje se i raširenost takve tradicije:

„Riječ je o drevnoj praksi usmene kulture, široko rasprostranjenoj u tradicijskim zajednicama raznih dijelova svijeta, koja se i u Europi – posebno u mediteranskim i balkanskim regijama, ali i u nekim područjima središnje Europe, pa i na samome sjeveru (npr. u istočnoj Finskoj) – unatoč brojnim zabranama i svjetovnih i crkvenih vlasti, uspjela održati i tijekom XX. stoljeća, a u nekim područjima i do današnjih dana“ (ibid.).

U članku se mogu naći i podaci o magijskoj funkciji naricanja, koja nam se činila vrlo zanimljivom, ali na pitanja vezana uz vjerovanja nismo dobile odgovore. Na primjer, zašto se zrcalo nakon smrti ukućanina pokriva crnim rupcem? Marošević u članku navodi da je razlog tomu „da se duša slučajno ne ugleda, uplaši svojih grijeha i pobjegne“ (ibid. 42). Prvotna pitanja smo sastavile na temelju pročitane literature, a za vrijeme ponovne pripreme za odlazak na teren, pitanja smo temeljile na prethodnim kazivanjima stanovnika koncentrirajući se na dopunu polovičnih ili nejasnih informacija koje smo dobile pri prvom posjetu ovim mjestima u Bačkoj.

¹ Nadalje u radu koristimo treće lice množine kao koautorice ovoga članka, nevezano koje je aspekte običaja svaka od nas obuhvatila svojim istraživanjem.

Naša nam je novosastavljena upitnica služila kao dobra orijentacija pri razgovoru s kazivačima, no, s obzirom da je razgovor uvijek tekao prirodno, ispitanici su se veći-ne podataka koje smo htjele saznati sjetili sami pa često nije ni bilo potrebno da im postavljamo sva pripremljena pitanja. Prilikom trećeg dopunskog istraživanja upitnica je proširena vodeći se detaljnim opisom posmrtnih običaja Bunjevaca u Bačkoj.² Prije polaska na teren upoznale smo se i s tekstom etnomuzikologa Bruna Nettla *The study of Ethnomusicology. Thirty-one Issues and Concepts* iz kojega smo saznale što bismo mogle očekivati na svom prvom odlasku na teren. Autor upoznaje čitatelja s pojmovima *istraživač* i *kazivač* te stavlja veliki naglasak na terenski rad kao glavni i najbolji način istraživanja. Zbog veza s ljudima koje se stvaraju tijekom boravka na nekom području, terenski je rad najintimniji i najosobniji dio istraživanja (2005, 8). U poglavlju „Come Back and See Me Next Tuesday: Essentials of Fieldwork“ (Vrati se i posjeti me sljedeći utorak: osnove terenskog rada) prepričava svoje iskustvo dolaska na teren tijekom kojega ga je kazivač, kojega je želio intervjuirati, konstantno izbjegavao pod izlikom da je zauzet. Tek ga je nakon nekoliko tjedana Nettlove upornosti i strpljivosti odlučio primiti na razgovor. Na temelju iskustva ovoga istraživača pribijavale smo se da ćemo u Monoštoru i Bregu naići na slijepu ulicu, tim više što odabrana tema zadire u bolna osobna iskustva naših kazivača te ne bi čudilo da ljudi odbijaju o njoj razgovarati. Na sreću, svi su kazivači bili iznimno susretljivi i uspjele smo prikupiti korisne podatke vezane za ovu temu, iako im je često potekla suza kada bi se prisjetili pogreba svojih bližnjih.³

S obzirom da za vrijeme prvoga posjeta terenu nije bilo pogreba, svoje smo istraživanje temeljile isključivo na razgovorima s kazivačima.⁴ Prvotni je cilj bio prikazati tradiciju naricanja, no postupno smo temu proširile i otkrile pučke pjesme koje se pjevaju kod Bačkih Hrvata Šokaca tijekom sprovoda i koje su kasnije postale važan dio našeg rada.

Za vrijeme drugog boravka u Bačkoj razgovarale smo s osam kazivača koji su nam odgovarali na naša dopunska pitanja koja su nam pojasnila vremenski kontekst izvođenja pjesama te redosljed njihovoga izvođenja. U prolazu pokraj groblja uočile smo kako se oko kapelice skupljaju ljudi u crnini, približile smo se i uspjele čuti žene kako pjevaju što je označavalo početak pogrebnog obreda. Iz daleka smo promatrale i gledale ljude kako se formiraju u procesiju. Na njenom su početku dvije žene nosile crne barjake. Iza njih su krenuli muškarci, a zatim i ostale žene. Kada su

² Tatjana Enderić, Jasmina Rudić i Tena – Vionea Požarić. Posmrtni običaji. *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevaca*, gl. ur. Milana Černelić. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF press – Zavod za kulturu vođodanskih Hrvata, Subotica, 427-497.

³ Ove se opaske, kao i nastavak osvrta na iskustva na terenu, odnose na dvije studentice koje su istraživanje provodile u okviru terenske nastave. Sonja Periškić, mještanka Monoštora, koja im se naknadno pridružila, takvih „strahova“ nije imala s obzirom na dobro poznavanje svojih sumještana.

⁴ Predsjednik KUDH-a „Bodrog“ Željko Šeremešić uputio nas je na neke kazivačice, kasnije su nas i sami kazivači uputili na druge ljude koji dobro poznaju ovu temu. Uglavnom su nas upućivali na starije žene koje bi se mogle sjetiti i samoga naricanja, kantora i ispraćaja koji je on izvodio.

stigli na mjesto gdje će se pokojnik pokopati jedna je žena započela pjesmu „Jadna j' staza Adamova“. Nakon što je svećenik izmolio svoje molitve, žena je pjevala drugu kiticu iste pjesme te je započelo bacanje zemlje po lijesu koji već bio spušten. Kada je pjesma završila, svećenik je uputio završne riječi te su se okupljeni ljudi počeli razilaziti. Ovaj se pogreb razlikovao od onih o kojima su nam pričale kazivačice po tome što se cijelo vrijeme pjevala ista pjesma. Kazivačice su nam dale podatke i o drugim pjesmama. Ovo iskustvo promatranja pogreba bilo je zanimljivo svjedočanstvo o posmrtnim običajima te o nastalim promjenama u njegovom izvođenju u današnje vrijeme. Stoga nam je ovaj primjer pogreba bio temelj komparacije mijena koje su se dogodile tijekom godina.

„U sredinama u kojima se prakticiralo, naricanje se nije smatralo pjevanjem, premda je bilo oblikovano sredstvima poetskog i glazbenog izražavanja. S idejom glazbe (pjesme i pjevanja) počeli su ga od sredine XIX. stoljeća povezivati folkloristi i etnomuzikolozi, uočivši u njemu strukturiranost teksta u stihove, a ponekad i jasnije oblikovanu melodijsku liniju, uporabu istih ili sličnih melodijsko-ritamskih obrazaca pri izvođenju pojedinih riječi te elemente tonskih odnosa karakterističnih za glazbu određenog područja“ (Marošević 2005, 40).

Usprkos tome što se ovim običajem folkloristi i etnomuzikolozi bave već gotovo dva stoljeća, o njemu ima vrlo malo zapisa. Jedan je od razloga za nedostatak informacija je i činjenica da je tekst i sam običaj teže zapisati, jer ga žena koja nariče ne može potpuno vjerno prikazati samo za potrebe istraživanja. Žena ne može s dovoljno emocija demonstrirati naricanje pred diktafonom, kao što to čini kod stvarnog gubitka drage osobe, kao što to potvrđuje i Franjo Ksaver Kuhač: „U hrvatskom je narodu običaj, kad tko umre u seljačkoj kući, da za mrtvacem nariču, tj. pjevaju recitativno žalobne stihove u kojima hvale život i kreposti preminuloga, pa žale što je umro“ (1941, 478).

Posmrtni običaji

Molitve vezane uz smrt

U Monoštoru i Bregu žene veliku važnost pridaju svojim molitvenicima (Slika 1.). Starije ih žene imaju gotovo cijelog dana uz sebe, a nerijetko taj molitvenik ima i ulogu uspomene jer su ga dobile u nasljeđe od svojih mama i baka. Još od davnina moli se „Zlatna kruna“ – „molitva za srićnu smrt“. Moli se za teškog bolesnika ili da brzo ozdravi ili da se riješi ovozemaljskih muka. Molitva se moli 30 dana ili jednu večer se skupi 30 žena pa zajedno mole. Ukoliko je bolesnik pri svijesti, često se nalaze u *komšiluku* kako on ne bi za to znao. U oba mjesta postoji slično vjerovanje vezano uz ovu molitvu, koje se u pojedinostima razlikuju:

U drugoj kući se moli tako da ako je on pri svijesti da on ne čuje da se to moli za njega. U to sam uverena i to znam da je to tačno. Ne samo ja nego i drugi su tako isto prošli. Onda smo tu ženu, vidimo da se muči, pati, da se više ne bi patio onda smo tu molitvu izmolili. Pet sati u tom se petom zabunila u mo-

litvi i u pet sati poslijepodne... a taj dan smo molili prije podne smo to molili i u pet sati je umro (Marija Kaplar, Monoštor).

To pre nego šta će umret onda se moli Zlatna kruna. Ako je netko jako bolestan, pati se, šta ja znam, ajde sastanu se žene da se izmoli. Pa sad ili će mu bit bolje ili će mu olakšat smrt. I to mora biti najmanje 30 žena, a može bit sad i koja više. (...) tako reknu na kojoj se zabunu toliko će dana biti (Marta Kovačev, Bereg).

Slika 1. Molitvenik Velika Slava Božja Marije Kovač „Štrikine“ iz Monoštora, snimila Gabriela Paradžik 9. travnja 2014. godine.

Objavljivanje i oglašavanje smrti

Kada bi netko umro u Monoštoru ili Bregu, odmah bi se javljalo zvonaru ili svećeniku u crkvi kako bi zvonima oglasili da je netko umro cijeloj zajednici. Također, javljalo se i najužoj obitelji i susjedima. „Prijava smrti bila je obvezna i u crkvi i u mjesnom uredu kod matičara“ (nakon Drugoga svjetskog rata, op. a.) (Šeremešić 2007, 73). Kada zvonar *glasi*, zajednica po načinu zvonjenja razaznaje je li u pitanju muška ili ženska osoba ili pak dijete. Ako je preminula ženska osoba zvonjava se dva puta prekida, a: *kad muški umre, tri put stanu i onda treći put sva zvona* (Adam Pašić, Monoštor). Smrt djeteta koje je primilo svetu pričest, oglasila se jednako kao i za odraslu osobu, no za umrlo dijete koje nije primilo svetu pričest oglasilo se samo malo zvono: *Ako dite umre, onda malo zvonce, to se ni znalo je l' muško il' žensko, a sad to više nema* (Marta Kovačev, Bereg). Za samoubojice se zvonilo kao i za ostale preminule, no njima nisu zvonili takozvani *članovi* u Monoštoru ili *sat*:

To su zvali član, svaki sat kad su zvonili. Ne sićam se da li su samoubicama zvonili sam kad su ga nosili ili kratko najavili kad su stigli na groblje. Ali u normalnim uslovima, mi ministranti smo bili raspoređeni na svakom čošku, ovaj vamo, ovaj tamo pa jedan drugom mašemo maramicama da triba počet zvonit kad su krenili od kuće I tako, jel kakoš javit, nema mobilni telefona. A član se svaki sat udara, to se dođe kod pope i ko oće plati. Svaki sat il triput, ko kako ima novaca (Adam Pašić, Monoštor).

... A potli sat zvonu, sat zvonu na svaka sat vrimenta. Još kad je mladi, onda svaka sata, a sad već ni (Marta Kovačev, Bereg).

Pripreme za pogreb

Prije samog pogreba u Monoštoru i Bregu važno je pokojnika urediti i odjenuti, urediti kuću kako nalažu običaji te održati bdijenje odnosno *konak*.

„Običaj je da se još za života pripremi ruvo za smrt“ (Šeremešić 2007, 73) u slučaju starih osoba. Dijete bi odijevali u bijele *košuljke*... *Nešto bilo, ko mali*

anđel da bude (Manda Vinkov, Monoštor), mlade djevojke su odijevali u svečano djevojačko ruho (Slika 2.), a momke u svečano odijelo (Slika 3.), *vinčano il pričesno ruvo* (Rozalija Pašić, Monoštor).

Umrlog su obično spremali ukućani ili netko od susjeda. Pripremala se voda za kupanje umrlog te bi ga okupanog polegnuli na tkaninu koja je bila na zemlji. Muš-

Slika 2. Pokojnica, mlada žena (23), u svečanom šokačkom ruhu u Beregu 1952. godine. Fotografija u vlasništvu Danijela Katačića.

karce bi brijali i išišali te rezali nokte ako je bilo potrebno. Kosa i nokti su se bacali u vatru. Ukoliko bi pokojniku bila otvorena usta, zavezali bi tkaninu oko glave koju bi kasnije skidali. Također, ako bi mu bile otvorene oči, na njih bi stavljali kovance novca kako bi kapke pritisnuli. „Novac se kasnije stavljao u sanduk“ (Šeremešić 2007, 73). Netko od ukućana ili susjedi donašaju sanduk, barjake te nogare za postavljanje sanduka u Monoštoru dok su u Beregu sanduk postavljali na improvizirane nogare: male stolce – (*h*)oklice na koje onda stave daske. U sanduku je već bila piljevina iz tri moguća razloga: da pokojniku bude toplije, da ne žulja dolje ili da jednostavno bude više položen odno-

Slika 3. Mladi pokojnik u svečanom ruvu 1974. godine. Fotografija u vlasništvu Ruže Forgić iz Monoštora.

sno da ne bude na dnu sanduka. Postolje za sanduk uvijek se postavljalo u *pridnju sobu*, onu koja je prva do ulice. Postolje se prekriva tkanom *ponjavom* na čega dolazi sanduk koji ovi Šokci nazivaju *list*. U sanduk na piljevinu dolazi bijela *ponjava*, a na nju šarena tkana *ponjava* koja viri iz sanduka kada se zatvori. Pokojnik je u sanduk položen na jastuk, glava je uvijek do prozora, a sami sanduk s pokojnikom je na sredini sobe, a oko su postavljeni stolovi i/ili klupe za narod koji će bdjeti nad pokojnikom. U Monoštoru se za razliku od Brega u slučaju da je pokojnik u kruničarskom društvu sanduk krasi vijencima: *I ko je u kruničarskom društvu, ima na sanduku vince: bili, žuti i crveni. Bilo od glave. Radosna, žalosna pa slavna krunica. I sad meću* (Rozalija Pašić, Monoštor). Inače su u *pridnjoj sobi* dvije svete slike, a za ovu priliku u Monoštoru se kod pokojnika stavlja još križ iznad glave, po dvije svijeće sa svake strane kod glave te kod nogu sveta voda s kandilom ili ružmarinom za posvetiti

Slika 4. Dijete u sanduku šezdesetih godina XX. stoljeća u Monoštoru. Fotografija u vlasništvu Marijane Šeremešić.

pokojnika, dok je u Bregu jedna svijeća s desne strane glave pokojnika te nije bilo kandilo nego se svetilo grančicom šimšira – *šimširovinom*. Danas pokojnike sprema pogrebna služba. Običaj načina odijevanja i ukrašavanja sanduka zadržan je samo u slučaju starih osoba, posebice baka koje se još uvijek *nosu šokački*, dok je odijevanje djece i mladih u svečano šokačko ruho izostalo još od sedamdesetih godina XX. stoljeća, no treba imati na umu da je tada smrtnost djece i mladih od bolesti svedena na minimum i zapravo je rijetkost, dok je do tada smrt djece bila sasvim normalna pojava, posebice u prvoj polovini XX. stoljeća (Slika 4.).

Postojala su određena pravila i radnje koje je bilo potrebno obaviti u kući pokojnika. Tih su se pravila pridržavali sve dok je bdijenje održavano u kući odnosno dok se bdijenja nisu počela održavati u kapelama, o čemu će kasnije biti riječi no i danas se zna prakticirati iako je pokojnik u kapeli. U kući su se „zatvarali prozori“

(ibid.), pokrivala su se zrcala obično crnim rupcima, a kasnije i televizori ili bilo što u čemu se može vidjeti odraz. Dok nisu imali velika zrcala nego samo mala četvrtastog oblika koja su visjela na zidu, obično jedno u kući, samo bi ga okrenuli ka zidu. U Bregu su kazivači potvrdili da se sat zaustavlja, no u Monoštoru kazivači navode da se sat nije zaustavljao dok Marija Šeremešić navodi da se sat jest zaustavljao (ibid.) Postoji mogućnost da je običaj bio poznat početkom XX. stoljeća, ali se izgubio dosta rano, budući da ga nitko od naših kazivača nije potvrdio.

Pokojnik je u kući morao provesti noć odnosno oko 24 sata. Kao što je navedeno, pokojnik je u *pridnje sobe*, a oko sanduka su bile postavljene klupe i stolice dok je namještaj iz sobe premješten kako bi bilo više mjesta. Žene i muškarci su dolazili posvetiti pokojnika (Slika 5.). Muškarci su nosili svečana odijela i pri ulasku skidali

Slika 5. Ljudi oko pokojnika u pridnjoj sobi sedamdesetih godina XX. stoljeća. Fotografija u vlasništvu Ruže Forgić iz Monoštora.

šešire, a žene su bile u ruhu crne boje. Muškarci bi zatim napuštali prostoriju dok su žene glasno oplakivale pokojnika – *jaukale*. Zatim bi sjele oko sanduka i molile se ili razgovarale.

Navečer je bilo bdijenje odnosno *konak*. Obično je konak bio u 19 sati kada bi zvonilo na *Pozdravljanje*. Međutim, ponekad, u ljetno vrijeme kada su vrućine, znao je započeti i kasnije. Na *konak* su dolazili i muškarci i žene, uža i šira obitelj te susjedi i prijatelji. Žene su molile uz pokojnika, dok su muškarci bili u *zadnje sobe* ili na dvorištu razgovarali i pili. U Monoštoru se krajem XIX. i početkom XX. stoljeća molilo na sljedeći način:

„Molilo se Pozdravljanje, zatim Kriposti (Očenaš za pokojne) i Virovanje te Očenaš na tri mala zrna na krunici: 1. zrno – nek umnoži viru, na 2. zrno – nek nam učvrsti ufanje i na 3. zrno – neka nam usavrši ljubav. Zatim se mole krunice: Rožar-

ska (5 radosnih, 5 žalosnih i 5 slav-
nih) i za svakih 5 desetina moli se ili
pjeva: 'Pokoj vični daruj mu Gospo-
dine i svitlost vikovičnja svitlila njima
– počivao u miru Božijem'. Moli se i
velika krunica Presvetog Srca Isusova.
Nakon svake desetine govori se: 'Srce
Isusovo, užeženo ljubavlju našom, ra-
žeži srce naše ljubavlju svojom'. Na
kraju te krunice molilo se: 'O, Bo-
žanstveno Srce Isusovo, ispuni ufanje
naše koje, evo, u Tebe stavljamo i do-
pusti nam, o Bože, milost tvoju, da užeženi ognjem ljubavi Tvoje, Tebe neprestano
slavimo i ljubimo. Amen'. Tada se pjevalo još malo Srcu Isusovu“ (ibid. 74-75).

Slika 6. Kapela u Bregu.
Snimila Adrijana Dekić 9. veljače 2016.

Konak je obično trajao manje – više dva sata. Nakon toga, uz pokojnika bi ostala najuža obitelj. Pokojnika se nije ostavljalo samoga, no razlog tomu kazivači ne znaju. Obično su se za vrijeme konaka dogovarali tko će pokojnika nositi do groblja i tko će nositi barjake. Također, za vrijeme *konaka* je obično netko od susjeda bio zadužen za posluživanje naroda jelom i pićem.

Konak se tijekom XX. stoljeća održavao u kući pokojnika, kako je već spome-
nuto, no koncem stoljeća odnosno kada su izgrađene kapele *konak* se održava u
seoskim kapelama koje se nalaze na samom groblju. Od tada se uglavnom ne prak-
ticira običaj cjelonoćnog bdijenja uz pokojnika. U Bregu je kapela izgrađena 1995.
godine (Slika 6.): *Kod nas se konak počo praviti u kapele kad se kapela napravila, 1995. Do tad je uvijek pokojnik bio kod kuće i otale se nosio na groblje di će ga saranit* (Marta
Kovačev, Breg).

U Monoštoru postoje dvije kapele – jedna stara iz 1907. godine (Slika 7.) i nova
koja je izgrađena 2009. godine (Slika 8.). Od 2009. godine *konak* se održava u kape-
li. Adam Pašić iz Monoštora objašnjava čemu je služila stara kapela:

Kad se napravila ova nova kapela, tu je oma pokojnik, a prija su ga u onu staru doneli sat – dva prija sarane, onda je svećenik došo tu, pa ga nije pratio od kuće. Jel kad je pratio od kuće, to je bilo teško i naporno, znaš taj miris kad ideš za njim. Zato su rekli, kad je to počelo, u crkvicu tu, to je bilo za vrime Ivana Sabatke (tadašnji svećenik, op. a.), tad je počelo, znači devedeseti. Al ta kapelica stara je napravita 1907. mislim, Nađ Bela ju je napravio, napravita je za stavljanje pokojnika unutra. Da se u njoj drži konak. Jel je u to vrime vladala kuga i onda su napravili i 24 sata su pazili na njega oće se oživiti. Jel znalo se dogoditi da ga zakopu a on se oživi. To je istina, to je bilo. Zato je izgrađena. Onda jedno vrime tako bilo, kad je prošla kuga, onda su opet kod kuće. A ponovo su počeli nosit kad je Sabatka bio. Devedeseti. On je to uveo, jel teško je, kaže i povraća i svašta, al narod se bunio, ni im pravo bilo. Marijanović (pogrebna služba, op. a.) je došo bez svećenika i on je polako vozio, a narod za njim.

Jaukanje

U Monoštoru i Bregu se za oplakivanje pokojnika koristi izraz *jaukanje* (Slika 9.). *Jaukalo* se odmah po smrti, dok je pokojnik još bio u kući, i na groblju.

Slika 7. Kapela sv. Adalberta i groblje u Monoštoru. Snimila Gabriela Paradžik 3. studenoga 2014. godine.

Slika 8. Nova kapela u Monoštoru. Snimila Sonja Periškić 5. veljače 2016. godine.

Nerijetko se naricalo i pri kasnijim odlascima na grob, pogotovo ako je pokojnik bio mlad. Uglavnom su to radile majka ili supruga umrloga, a pridruživale su im se i ostale žene iz sela, najčešće iz obitelji. Nagnule bi se nad njegov krevet ili sanduk i razgovarale s njim kao da je živ. Nabrajale su se pojednosti iz pokojnikova života, spominjali se tužni i sretni trenutci.

Slika 9. Jaukanje nad pokojnikom 1973. godine u Monoštoru. Fotografija u vlasništvu Ruže Forgić iz Monoštora.

Nije postojalo neko standardno naricanje, melodija (ukoliko se to uopće može nazvati melodijom) ili tekst koji bi se kroz plač i viku govorio pokojniku. Majke bi najčešće tepale svojoj djeci i nazivale ih dikom, janjetom, životom ili sličnim nazivima koji bi im u tom teškom trenutku ležali na duši. Ostala rodbina ili oni koji su s pokojnikom bili jako bliski kroz *jaukanje* su poručili pokojniku da pozdravi njihove drage osobe koje su već napustile ovaj svijet, a ranije preminulim osobama da lijepo dočekaju umrloga na nebu:

Jeste, naricalo se, naricalo se. Mislim eto mi kažemo jaučeš. Sad ne znam kako vi, al mi kažemo jaučeš. Mislim, spominješ sve koji su ti prija umrili pa da pozdravi, nabrajaš da pozdravi toga. Pa onda si me ostavio, zašto si mene ostavio, ja sada moram sama biti, i eto tako... (Marija Kovač, Monoštor).

Primjer *jaukanja* prikazala nam je kazivačica Marija Turkalj iz Monoštora, koja se prisjetila kako je za svojom kćerkom plakala jedna majka:

A joj, željo moja, draga, a drago moje dite. Pa kako sam te izgubila, pa kako sam ti lipo upravila, u taj lipi oplećak što si ga ti vezla, što si najviše voljila na svitu se opravit, padelinsku suknju. Joj, drago moje dite, Marija moja, nemoj ništa zamirit u životu. A fala ti, ti si radost moja bila, sad sam ja tebe izgubila.

Danas *jaukanje* kao takvo ne postoji. Bol i tuga je svakako prisutna, ali se ne pokazuje na takav način. Danas možemo još samo stare bake vidjeti kako *jauču* dok mlađi svijet to radi nesvjesno i ne na takav način:

... Nego, dođe ti. To je od osobe do osobe. Ako ti je teško, tako ćeš kako ti je. Danas popiješ bensedin pa se svi smiru, a njima je to bio izduvni ventil. Krene jedna, pa s druge strane druga, pa se taman svi smiru, onda dođe treća pa počne (Marija Kovačev, Breg).

Oproštaj od pokojnika – prašćanje

Dok se još prakticiralo da je konak u kući pokojnika i dok su postojali kantori, postojao je i običaj *prašćanja* (*praštanja*). Svećenik bi prije sahrane došao u kuću umrlog s kantorom i dvama ministrantima. „Još s vrata sobe počne pjevati: ‘Oslobod me Bože vikovičnje smrti...’, onda moli svoj dio i izađe. Tada ulaze muškarci i zakucajavu sanduk, a obitelj se oprašta. Dok ga iznose pjeva, (u Monoštoru, op. a.) ako je umrli krunicar: ‘Vinca našeg jedna ruža – izmed nas otkinita’, a ako nije u krunici: ‘Jedna j’ staza Adamova’“ (Šeremešić 2007, 75). Iste pjesme se pjevaju i u Bregu.

Slika 10. Mlada žena (40 godina) pokojnica u sanduku na nosilima u dvorištu kuće 1904. godine u Monoštoru. Fotografija u vlasništvu Anice Pašić iz Monoštora.

Kada sanduk iznesu u dvorište te postave na nosila (Slika 10.) ili kolica, „svećenik pjeva: ‘Ja sam uskrsnuće...’“ (ibid. 75) ili „Bože sveti pun milosti“. Potom kantor počinje pjevati *prašćanje*.

Prašćanje je pjevano opraštanje pokojnika od rodbine, kojeg je izvodio kantor u ime umrloga. Tekst bi napisao u dogovoru s pokojnikovom obitelji, nabrajao bi sve one koje je pokojnik ostavio, zahvaljivao im se jer su mu bili dobri i nabrajao one koje će pozdraviti kada dođe u nebo. Prvo bi se oprostio od uže obitelji, supružnika, djece, roditelja, ako su još živi, braće i ostale rodbine. Često je, ako je na primjer umro otac, govorio djeci da budu dobra, da slušaju majku, roditeljima *da ništa ne zamiru* i tako dalje:

I onda kad iznesete ga napolje, na dvorište, onda idu one molitve normalno što idu i što velečasni otpiva (...) i onda nakon toga kantor piva to prašćanje (Marija Kaplar, Monoštor).

Sada se oprašćam od vas, dragi rodovi. Nemojte mi ništa zamiriti. Zbogom moj pajdašu i moja divojko. Zbogom, mili rode, zbogom svi ostali (Marija Turkalj, Monoštor).

Prašćanje je uvijek imalo istu melodiju koju bi kantor samo proširio ili skratio, ovisno o tekstu. Tekst je bio napisan u stihu, a duljina teksta ovisila je o želji obitelji i o broju svih onih koje kantor mora spomenuti. Kantor je za tu uslugu bio posebno plaćen. No, nije na svakom pogrebu bilo *prašćanja*. Ono se plaćalo te nije svatko bio u mogućnosti, zatim mnogi nisu htjeli da se izvodi na sahranama njihovih najmilijih *jer to kida dušu* u i onako preteškim trenucima za sve. *Prašćanje* je bilo najbolniji dio svakog sprovoda:

To je bila kod nas moda dugo vrimena. Što ja baš nisam mogla... Meni je to bilo fizički teško podnet. Taj naš kantor, jer ja se jedino njega sićam, on je bio još stariji i od mog oca. Otišli pred pokop, prije nego što će se pokojnik sahranjivati. Išlo bi se kod kantora. On je znao jer svi smo tu živjeli. Obično bi netko od obitelji otišao pa bi mu naveo koga sve treba da spomene u tom prašćanju. Od... Da li braću... Išli bi hijerarhijom jednom, od supruge, pa od dice, pa od braće, sestara. Ne daj Bože da mu je netko od roditelja još živ, taj ide prvi. I tako. On bi to sve nabrajao do kraja i to sve kroz pismu. On bi to ispivo (Marija Kaplar, Monoštor).

Nakon smrti kantora Marka Kusturina, u Monoštoru tradicija se izgubila, običaj se nije obnovio iako je danas u selu na toj dužnosti već sedam godina kantoriga Marijana Šeremešić, koja kazuje:

Pa jednostavno je izumrlo. Ja mislim da 50 godina ima da toga nema. Ja sam sad 7 godina tu u crkvi, prije mene 15 godina niko nije sviro, on je bio bolestan znači onda unazad mislim da ima četrdesetak godina. Sad sve manje i manje ima tog pjevanja na sahranama. Tih nekih naših pučkih pisama. Mi to sve u KUD-u čuvamo tu tradiciju.

Kantor Kusturin je počeo raditi pedesetih godina XX. stoljeća, a prije njega je jedna žena koja nije bila kantoriga imala sličnu ulogu:

Jedna žena, Mrvičin se prezivala, ona je imala grbu na ledima, da l je slomila il šta, narasla joj grba, nikad se ni udavala, svakom na sahranu je išla. Ona je bila ta pivačica dok nije počo kantor Marko. Jel to je bilo teško vrime, komunistam, pa su potiskivali to. Sve je ona pivala, prašćanje i sve. Odgovarala svećeniku, kao da je bila kantor. Kantor bać Marko je počo radit pedeseti godina (Adam Pašić, Monoštor).

Ovaj je običaj izgubljen i u Bregu, nakon što je kantor Stipan Tubić sredinom XX. stoljeća umro, naslijedio ga je Marko Gorjanac koji je neko vrijeme ovaj običaj održavao, no vrlo je brzo morao odustati jer mu je to bilo prebolno i preteško.

Tijekom našeg drugog boravka u Monoštoru Marija Šeremešić nam je otpjevala kako je nekada kantor Marko Kusturin u Monoštoru pjevao *prašćanje* na temelju

njegova dva sačuvana teksta (Prilog 1.). Nije poznato na koga se odnosi prvi tekst iz 1954. godine, za razliku od teksta iz 1972. godine. Melodija je cijelo vrijeme ista, mijenja se samo tekst:

*Teško mi je vas ostavit, jerbo sam vas ljubio
dok god mi srce kucalo, dokle god sam živio
to je sada Božja volja, da vas ja sad ostavim
tilo moje majci zemlji, a Bogu dušu vratim.
Posli tri miseca dana, mojega bolovanja
moro sam se na put krenit, u grobnicu otpremit
na polasku s ovog svita, ja ću progovoriti
i od vas o mili moji, sad ću se oprostiti.
Zbogom moja ženo mila, po imenu Anice
koja si mi virna bila, i dobro mi činila
sad ostani ti bez mene, nemoj se žalostiti
moralo je tako biti, moram te ostaviti.
A sad da se ja oprostim, Eva kćeri od tebe
i od tvoga muža Joce, i vaše male dice
druga moja kćeri Đulo, ti ostaješ bez oca
ti sa majkom srično živi, za mene moli Boga.
Zbogom moja mila majko, ja te staru ostavljam
i od tebe zadnji put se, sada evo opraštam
nemoj za mnom tugovati, to je tako Bog dao
ti si s nama danas s dicom, udovica ostala.
Najstariji brat Marine, ti sa ženom Katicom
i s vama se ja opraštam, za mnom vi tužni jeste
Baća Tuno s našom Đulom, ostanite s dicama
ja odlazim u ladan grob, ne vraćam se nikada.
A sada se ja opraštam, s tobom nena Marice
i sa dicom ostani ti, živite sad bez mene.
Dragi Brate Živko mili, s tvojom ženom Anicom
ostanite svi u miru, u životu sa dicom.
Roditelji žene moje, opraštam se i od vas
evo zadnje moje riči, opominju se danas
pratite me u grob ladni, i uz put se molite
i molitvom duši mojoj, vično svitlo ištite.
Moja šogorice Mando, sa čovekom Janikom
šogor Stipa ženom Đulom, i sa svom vašom dicom
opraštam se evo s vama, s ovog svita odlazim
oprostite meni sada, ja vas zadnji put molim.
A sada se ja opraštam od moga kuma Mate
i od moje kume Ruže da me do groba prate
pratite me dobro moji, sa vama sam živio
a sad evo za navike, život sam izgubio.*

*Mili moji svi rodovi, prijatelji, komšije
i svi oni čije se tu, ime i ne spominje
pratite me moleći se da ne panem u plamen
već da slavim sveto Trojstvo u vike vika,
Amen.*

Ro-di-te-lji že-ne-mo-je o-pra-štam se i od vas. E-vo za-dnje rije-či mo-je

o-po-mi-nju se da-nas. Pra-ti-te me u grob lad-ni i us-put se mo-li-te,

i mo-li-tvom du-ši mo-joj vi-čno svi-tlo svi-tli-te.

Prilog 1. Notni zapis prema pjevanju Marije Šeremešić.

Sljedeći tekst prašćanja posvećen je Anici, umrloj u 8. godini života 14. lipnja 1972. godine:

*Bogu se opravljam dragi roditelji
sa svima se praštam o dragi poznanici
srično svikoliki na svitu živili
slušajte mi riči rođaci premili.
Na ovome svitu malo sam bila
svog Tatu i Mamu već sam ostavila
jer me je smrt strujom evo ustrilila
najposli sam teški muka pritrpila.
O moj dragi Stari, draga Staro moja
evo vas ostavlja sad unuka svoja
Anica će sada Bogu s anđelima
njegovu uzvišujuću slavu piva
Čika Tuno, zbogom i strina Anice
i draga Marija malena sestrice
o tetka Marija i tetak Branko s vama
pozdravljam i Milana i bracu Gorana.
Zbogom bako moja, i ujo prečasni
evo dobili ste izveštaj strašni
iznenadila sam vas s ovakvom smrću
pa sad otpratite Anicu unuku.
Tetka Anice draga i moj tetak Marko
kako do nesriće vrlo doć je lako
zato čuvajte vi bracu mi Ivicu
nek srično on živi kad nema sestricu.*

*Sad tetka Marija i moj tetak Marko
znam da srcu vašem nije ovde lako
jer vi ste za mene kao roditelji
davali, brinuli, mene odgojili.
Sva rodbino moja monoštorska prosti
i Bereška što je sada u žalosti
oprostite ako nije tu svako ime
Anica vas evo skupa spominje.
Učiteljicu ću moju spomenuti
mog drugog razreda đake pozdravit
na moj slučaj pažnju duboko vam skrećem
iako ću biti sad okićena cvećem.*

Sarana

Pogrebna povorka

Nakon *prašćanja*, sanduk s pokojnikom iznio se pred kuću (Slika 11.). Formira se povorka koja kreće prema groblju odnosno ako je pokojnik u kapeli, kreće se ka grobu. Kada povorka krene, u Monoštoru je zabilježen običaj da se ... *Nešto poluplje, neka čaša. Nešto stakleno se baci u ciglu. To eto, ko srića, da se ne povrati više* (Manda VInkov, Monoštor) dok u Bregu ovaj običaj nije prakticiran: *Nismo ništa razbili, a ni vodu bacali* (Marta Kovačev, Breg). U Monoštoru na čelu povorke ide osoba koja nosi križ koji će pokojniku biti na grobu no ovo izostaje u slučaju da pokojnik ima nadgrobni spomenik.

Onda križac sa crnim barjacima, zajedno po troj, a križac u sredini, pa onda propeće i bili barjaci ako je u kruničarskom društvu, ako ni onda sam crni. Pa idu ljudi, pa popa pa sanduk, pa za njim prva rodbina pa narod. Kadgod je bilo da su išli velečasni i kantor i ministranti, jedan il dva. Kantor i popa jedan do drugog, a dica sa strane. I onda kad dođe do svakog ćoška, otpiva pismu. Naprimer „Gospodine, primi dušu njegovu“, kantor piva. A oni nazad se molju cilim putem. Ne staje povorka na ćošku neg sam to otpiva kad dođe do ćoška (Adam Pašić, Monoštor).

Iza barjaka su obično muškarci svečano odjeveni i svoje šešire ili kape nose u ruci, a pozadi, iza obitelji, su obično žene odjevene u odjeću za kajanje – crninu. U drugoj polovici XX. stoljeća, kada se veliki cvjetni vijenci i ikebane tzv. *suze* počinju nositi na sahranu za grob pokojnika, skupina ljudi iza barjaka nosi to cvijeće do groba. Ukoliko je pokojnik mlada osoba, barjake i *križac* nose mlade djevojke odjevene u svečano šokačko ruho (Slika 11.), a njegov/a zaručnik/ca nosi *krunu*:

Venčići se stavu i onda se na tanjiru nosi ta kruna. Jer oni su već bili kao i zaručeni da će se uzeti i jedno je umrelo. Onda, to se nosi, to, na grob. I onda kada se sarane onda se metne to na grob, ta njegova kruna. To je djevojka nosila. Ili momak, ako je djevojka umrla, onda momak nosi (Marija Kovač, Monoštor).

Slika 11. Narod prije formiranja pogrebne povorke uz leš djevojčice, u pozadini su djevojke u svečanom šokačkom ruhu. Snimljeno dvadesetih godina XX. stoljeća u Monoštoru. Fotografija u vlasništvu Anice Pejak.

Mlade žene su također svečano odjevene, u *crvene suknje*. Danas su žene u crni ni u civilu, dok mlade djevojke još uvijek za ovakve prilike odjenu šokačko svečano ruho. U slučaju smrti djeteta, sanduk su nosile mlade djevojke *četarice*⁵.

U Bregu je povorka formirana na isti način. No, kada je u Bregu pokojnik bio/la mlada osoba ili dijete, mlade osobe koje su nosile sanduk imale su bijele rupce svezane na ruci iznad lakta. S obzirom da su sanduk nosile četiri osobe, osobama koje su pridržavale sanduk s desne strane rubac je bio svezan na lijevoj ruci i obrnuto drugim dvjema osobama. Također, u Bregu se djeci nose crveni barjaci dok su u Monoštoru bijeli. Danas su u Bregu, u slučaju smrti mlade osobe, mladi odjeveni u svečano civilno ruho – crne hlače i bijela bluza. Sanduk pokojne djece nosile su četiri djevojke koje su u krvnom srodstvu s pokojnikom.

Sanduk pokojnika su u Monoštoru i Bregu do pedesetih godina XX. stoljeća nosili na *nosilima* – daski s četiri ručke. Postojalo je crno i bijelo *nosilo*. Bijela su bila manja i koristila su se za djecu. Malu djecu ili bebe su nosili u malim *nosilima*, a nerijetko i na rukama. Nakon Drugoga svjetskog rata *nosila* su zamijenila *kolica* koja se i sada koriste. U Bregu se često na *kolica* okače cvjetni vijenci koje ljudi donesu na sahranu za pokojnikov grob.

Kopanje rake i mjesto na groblju

Kopanje groba u Monoštoru do pedesetih godina XX. stoljeća bio je zadatak najčešće susjeda pokojnika i njima se ta usluga nije plaćala. No, nakon Drugoga

⁵ *Četarice* su dvanaest djevojaka koje su bile odabrane da godinu dana subotom spremaju crkvu i u procesijama nose Gospu i barjake, čuvaju Isusov grob i sl. One su morale imati veći izbor ruha za svaku prigodu. U crkvi su imale posebno mjesto – odmah ispred oltara. Kako bi se razlikovale od drugih djevojaka, na *okruglan* (djevojačko svečano ruho) stavljale su *četaričku maramu* – široku čipku navezenu i okićenu voštanim ružicama. Nosi se s obje strane ramena do pojasa.

svjetskog rata, u Monoštoru su već postojali ljudi u mjesnoj zajednici koji su bili za to zaduženi, a tako je i danas. *Tad je započela ta seoska služba* (Adam Pašić, Monoštor). U Beregu se prakticiranje kopanja groba od strane susjeda zadržalo puno dulje: *Išli su komšije kopat, daljnji rođivi i tako. Tako je bilo do prija par godina. I sad se još nekad zna desit da komšije kopu. Ima kad nema ko kopat, onda moru platit u mesnoj zajednici* (Tamara Lerić, Bereg).

Nisu svi pokojnici imali pravo na isto mjesto na groblju. Tijekom prve polovine XX. stoljeća strogo je bilo određeno tko se gdje zakopava, a nakon toga se taj zakon prestao poštivati:

Prija je bilo redom. Bilo je da je muž saranit na ovaj kraj, a žena na drugi. Išlo je redom, ko kako umre, tako jedno pored drugog, nije bilo da mož jedno na drugo. Jel u uno vrime, trideseti godina, kad je moj dida umro, njega su saranili po redu, a moj dada je umro '53. Njega su saranili pored njegovga oca jel je bilo mista. Tu je već počo taj neki, to je za mene, nered. Nije se više vodilo računa (Adam Pašić, Monoštor).

Nisu prija ko danas, nego redom, pa je bilo više grobova, a sad gledimo da ima što manje, pa jednog na drugog saranjivamo (Marta Kovačev, Bereg).

U oba mjesta postoji i *dičje groblje* gdje su se sahranjivala djeca koja nisu primila svetu pričest. U *dičjem groblju* još postoji dio uz sami kraj gdje su nekrštena djeca pokapana. Zatim, ako je pokojnik živio „nečasno“ u izvanbračnoj zajednici, koju je tadašnja okolina osuđivala, ako si je osoba sama presudila i oduzela život ili pak ako je preminuo beskućnik, njih bi sahranjivali u zadnjim redovima groblja: ... *Kod šamca, to je sad prvi red od natrag* (Rozalija Pašić, Monoštor). Danas se to više ne prakticira, već se i takvi pokojnici sahranjuju kod svojih pokojnika iz obitelji.

Pokapanje pokojnika i obred uz pokop

U Monoštoru i Beregu obred svećenika je isti. Kada se stigne do groba spušta se sanduk na letve i užad. Svećenik za to vrijeme moli molitvu iz molitvenika, zatim se pjevaju pjesme.⁶ Po završetku pjesme, moli se Očenaš, sanduk se spušta. Svećenik lopatom tri puta baci zemlju na pokojnika i odlazi nakon čega muškarci nastave pokopavati, a žene svetom vodom škrope *raku* pokojnika i krste se. „Ako je pokojnik bio u krunici, izmole njegovu krunicu umjesto njega i odmah se razilaze te obilaze grobove svojih rođaka. Uža rodbina ostaje dok se ne formira grob, postavi cvijeće i ukopa križ sa imenom pokojnika“ (Šeremešić 2007, 76). U Beregu se na *križac* stavljao šokački ručnik – *otarak*.

Pokojnici koji su živjeli u izvanbračnoj zajednici, samoubojice, beskućnici, nekrštena djeca nisu imali ovakav kompletan obred. Kao prvo, svećenik nikada nije išao u kuću pokojnika niti je bilo *prašćanja* nego bi povorku sačekao pred grobljem, a obred uz sami pokop bio bi sveden na minimum:

Recimo moji otac i majka nisu bili venčani u crkvi, bili su registrirani u mesnoj kancelariji. I ovaj, kad je on umro onda smo ga morali doneti do (...) vrata groblja i tamo je župnik čeko, nije došo kući (Marija Kaplar, Monoštor);

⁶ Više o pjesmama u dijelu *Pokojničke pjesme*.

Samoubice nije velečasni saranjivo, tj. nije bilo pivanja što bude kod oni što redovno umru, ali je ipak da mu Bog bude milostiv, jel niko ne zna zašto je on to uradio. Dok nije došo Vizentaner (svećenik tadašnji, sedemdesetih godina XX. stoljeća, op. a.), drukčije se saranjivalo. Drukčije su bile molitve, a kad je on došo, on je reko kao: „A ko može kazat kad je Isus za nas umro, da neće i tom čoveku oprostiti, i od kud ja kao svećenik imam pravo da ne idem“, i uvik je ošo na groblje i ipak je on... ali sasvim drukčije neg za one. Nije išo kući, nego je čeko na groblju (Adam Pašić, Monoštor).

U povijesti, za nas su nekad bili stroži crkveni zakoni koji se tiče i samoubojica. Njima se uskraćivao sprovod, al to je za nas bila psihologija jer ljudi tad i nisu baš svesni šta čine, ne služi ih razum kako treba pa prema tome nisu krivi za to šta se dogodi. Zato sad samoubojice imaju sprovod kao i svi drugi. Zato ako eventualno imamo rastavljene, nemamo tu nikakav problem, nekad je možda bio, al sad nije (Goran Vilov, Monoštor).

Pokojničke pjesme

Bački Hrvati Šokci iznimno su ponosni na svoje običaje, pa tako i na pokojničke pjesme, što potvrđuje i jedna kazivačica: *U Monoštoru se isplati umrit, jer se pivaju najlipše pisme* (Marija Turkalj). U pjesmama uglavnom prednjače žene tako da jedna započinje, a druge joj se priključuju, s tim da nerijetko neke žene pjevaju i drugi glas. Drugi glas nije fiksiran, no uglavnom se radi o tome da malo vještije pjevačice, većinom su to danas članice lokalnog KUD-a, pjevaju prateći glas u paralelnoj terci s vodećim, s tim da je završetak uvijek unisono, a prethodi mu kadenciranje glasova na petom stupnju. Dvoglasje je dijatonsko, melodija maloga opsega, rijetko prelazi sekstu, tempo je vrlo spor, a metroritamski je ustroj slobodan i ovisi o pjevačima i njihovim emocijama. Sve pjesme, izuzev „Tilo moje, položi se u grobnicu lađanu“, u Monoštoru imaju molska obilježja, dok je u Bregu i ta pjesma u molu. Rijetko kada se pjevaju cijele pjesme – ako je lijes pokojnika zatvoren, otpjevat će se jedna kitica, a ako je otvoren, najčešće prve dvije. Pjesme nisu nikada bile notno zapisane, već su se prenosile usmenim putem. U ovome radu donosimo svoje zapise tih pjesama. Razlike između pjevanja pjesama od jedne ispitanice do druge postoje, no one su minimalne. Razlike su nešto veće ako uspoređujemo Monoštor i Breg. Ambitus melodije donekle je manji u Bregu, gdje je i, sudeći po izvedbama naših kazivačica, tempo sporiji. Prilikom transkribiranja notnih zapisa suočile smo se i s problemom ritma jer smo u više izvedbi kazivačica dobile različite interpretacije s obzirom da metroritamski ustroj ovisi o izvođačima i emocijama. Pokušale smo unutar jedne mjere zapisati cijelu pjesmu tako da se često dogodi da nenaglašeni slog dođe na naglašeni dio dobe i obratno. Također, mjestimično su nam se dogodile sinkope kojih vjerojatno u tim napjevima izvorno nema, no zbog problema slaganja ritma unutar samo jedne mjere nismo ih mogle izbjeći. Iz tog razloga pjesme koje smo naknadno zapisivale nemaju mjeru već je zapisana samo glavna melodija s odvojenim frazama koje su naznačene tekstem i zavise o dahu pjevača. Većinu tekstova pjesama pronašle smo u molitveniku *Velika Slava Božja*, kojega su imale sve ispitanice, no tekst pje-

sme „Bože sveti pun milosti“ zapisale smo po kazivanju Tonke Krizmanić iz Berega. Redosljed izvođenja pjesama, kao i samih događanja tijekom ispraćaja, isti su i u Monoštoru i u Beregu.

Na dan sprovida, u kapelici se nakon molitve pjeva, baš kao i nekada, pjesma „Oslobod' me, Bože“ (Prilog 2.). Pjesma ima isti tekst i melodiju i u Beregu i u Monoštoru: *Oslobod me Bože viko vičnje smrti. To kad počne misu velečasni. (...) To se peva i kad uđe* [svećenik na početak mise]... (Tonka Krizmanić, Bereg).

O - slo - bod' me Bo - že vi - ko - vi čne smr - ti. U o - naj straš - ni dan od sva - ke
 7 ža - los - ti, kad se sta ne ne - bo zem - lja po - kre - nu - ti,
 10 Kad do - deš o - vaj svit pla - me - nom su - di - ti

Prilog 2. Notni zapis pjesme *Oslobod' me Bože* prema pjevanju Tonke Krizmanić iz Berega.

*Oslobod' me, Bože, vikovičnje smrti
 u onaj strašni dan od svake žalosti,
 kad se stane nebo, zemlja pokrenuti,
 kad dođeš ovaj svit s plamenom suditi.
 Drhćem savkoliki, grozim se i bojim,
 tužan u velikom grihu se nahodim.
 Bojim se od dana koj' će sva motriti,
 kad se stane nebo, zemlja pokreniti.
 Dan velik od srdžbe tuge i nevolje,
 koje će grišniku biti pogibljne.
 Kad ćeš ti, koji ćeš na vike živiti,
 doći ovom svitu s plamenom suditi.
 Pokoj vikovični, Bože, mu (joj, im) udili.
 Svitlost vikovična nek mu (joj, im) na vik svitli!
 Da kod tvog pristola tebi dvorbu daje (daju)
 i tebe blaženog vikom blagosivlje (blagosivlju).*

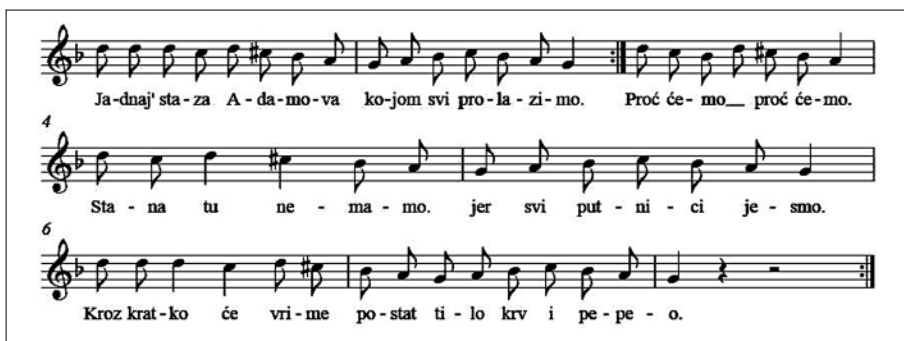
O izvođenju ove pjesme Goran Vilov, svećenik u Monoštoru, kazuje sljedeće: *Ima jedna stvar, „Oslobod' me Bože“, ta pesma, ljudi vole tu pesmu ali ja sam vidio kontra efekt još davno u Subotici na misama pa i tu. I onda sam ja uzeo sebi slobodu da ne pevam tu pesmu iako ju ljudi vole ali kontra efekat je da ih još više slomi ta pesma onda svima bude još teže jer pesma ima posebno žalosnu melodiju. Sviđaju mi se riječi, dosta su dobre, doduše osjeća se da je malo*

starinski tekst i tako neki termini... Malo je onako pogled na Boga koji je dosta strog, naglašava se da će nam suditi i sve to tako. Sad melodija... Dobije čovek neke čudne emocije, uglavnom kad se peva odma krenu suze svima je teško. I onda sam ja odlučio pjevati biblijske psalme i dosta lipo se podnosi. Jeste da je pesma, ljudi jesu osjetljivi na pesmu ali se bitno razlikuje atmosfera kad se ovo, kad se ono. Doduše nitko ni ne traži sad to. Naravno da se to peva, a ja sam to zbog njih uradio. I eto...

4
Ja - dnaj' sta za A - da - mo - va, ko jom svi pro - la - zi - mo.
Jer je je - dnaj po - gri ška kri - va da svi u - mrit mo - ra - mo.
Pro - će mo, pro - će mo, Jer svi - pu - tni ci je smo.
Sta - na tu ne ma mo.

Prilog 3. Notni zapis pjesme Jadna j' staza Adamova prema pjevanju Marije Kovač iz Monoštora.

4
Ja - dnaj' sta - za A - da - mo - va ko - jom svi pro - la - zi - mo. Proć će - mo, proć će - mo.
6
Sta - na tu ne - ma - mo. jer svi put - ni - ci je - smo.
Kroz krat - ko će vri - me po - stat ti - lo krv i pe - pe - o.

Prilog 4. Notni zapis pjesme Jadna j' staza Adamova prema pjevanju Tonke Krizmanić iz Berega.

Po iznošenju lijesa iz kapele pjevaju se pjesme „Jadna j' staza Adamova“ (Prilog 3.) i „Vinca našeg jedna ruža“. Obje pjesme imaju istu melodiju, dok se izvedba „Jadna j' staza Adamova“ razlikuje u Bregu (Prilog 4.). Tekst pjesme također je isti u oba mjesta.

*Jadna j' staza Adamova
kojom svi prolazimo,
jer jedna j' pogriška kriva
da svi umrit moramo.
Proćemo, proćemo,
stana tu nemamo,
jer svi putnici jesmo.
Viruj taj svit je nestalan
ko na ledu grad jedan.*

*Koji premda j' lipo zidan,
ipak još ni siguran.
Proćemo, proćemo,
stana tu nemamo,
jer svi putnici jesmo.
Kroz kratko će vrime postat,
tilo prah i pepeo.
Još i imena će nestat
i s njim spomen naš cio.
Proćemo, proćemo,
stana tu nemamo,
jer svi putnici jesmo.*

Pjesma „Vinca našeg jedna ruža“ pjeva se samo ako je pokojnik, odnosno pokojnica bila članicom kruničarskog društva. Prve dvije kitice pjesme pjevaju se u kapeli, kada svećenik izađe dok se lijes postavlja na kolica, po potrebi se pjeva i treća kitica, a četvrta kitica kada se pokojnik polaže u grob, i po potrebi peta kitica. Razlikuje se refren pjesme ovisno je li riječ o muškoj ili ženskoj osobi. U navedenom primjeru riječ je o pjesmi posvećenoj pokojnici (Prilog 5.). U slučaju da se radi o muškoj osobi, refren glasi: „Molimo se sada za brata našega da mu Bog da pokoja“. Melodija i tekst pjesme isti je u oba mjesta.

U ža lost se o bla - či - te, u te sve te kru - ni - ce.
Jer je je dnaja ot - ki - nu - ta, ru - ža od na še dru - žbe.
Mo - li - mo se za nju, Po - či - va u po - ko - ju.
Da po Go spo - di - nu,

Prilog 5. Notni zapis pjesme Vinca našeg jedna ruža prema pjevanju žena iz KUDH-a Bodrog iz Monoštora.

*U žalost se oblačite, u te svete krunice
jer je jedna otkinuta, ruža od naše družbe.
Molimo se za nju, da po Gospodinu
počiva u pokoju.
Vinca našeg jedna ruža, mrtva leži prid nama
jer je nju smrt prinemila, između nas otkinula.
Molimo se za nju, da po Gospodinu
počiva u pokoju.
Na radosnoj i žalosnoj, i na slavnoj krunici
I u drugi jeste bila, s nami bogoljubnosti
Molilo se za nju, da po Gospodinu
počiva u pokoju.*

*Vinca našeg jednu ružu, u grob smo postavili
i sad ju dragom Bogu, u baščicu pridali.
Molimo se za nju, da po Gospodinu
počiva u pokoju.
Za njom (njim) svi ćemo dospiti na dno tavnoga groba
Ali ćemo uskrsnuti, na dan strašnoga suda
Molimo se za nju, da po Gospodinu
počiva u pokoju.*

Dok se tijelo polaže u grob pjeva se „Tilo moje, spusti se u grobnicu lađanu“ (Prilog 6.). U prošlosti je tu pjesmu pjevao kantor (crkveni pjevač) u ime pokojnika, a danas je izvode žene iz sela prilikom pogreba:

Ti - lo mo - je spus - ti se, u grob - ni - cu la - da - nu U zem -
I - maš - slu - žbu pri - jaš - nju. Od tem -
Ze - lja

7
lju već vra - ti se. Tu ćeš i - mat svo - je po - či - va - lo.
lje si po - sta o.
češ bit za - ma - lo.

Prilog 6. Notni zapis pjesme Tilo moje, spusti se prema pjevanju Marije Kovač iz Monoštora.

*Tilo moje, spusti se, u grobnicu lađanu.
U zemlju već vrati se, imaš službu prijašnju.
Od zemlje si postao, zemlja ćeš bit zamalo.
Tu ćeš imat svoje počivalo.
Spavaj tu i počivaj, ja ću ti doć buditi
kad na Božji sudnji dan, ti moraš uskrsnuti.
Primi sa mnom žalosti ili vičnje radosti
sudac će nam biti kralj vičnosti.*

„Bože sveti pun milosti“ pjeva se najčešće na kraju obreda kada se okupljeni zadnji put opraštaju s pokojnikom, izražavaju sućut pokojnikovoj obitelji i bližnjima te kreću s groblja prema mjestu gdje se održavaju *karbine* ili odlaze svojim kućama (Prilog 7.):

*Bože sveti pun milosti
Daj pokojnoj duši prosti.
Radi muke Sina Tvoga
na križ drvo propetoga.
Njemu grije ti ne gledaj*

Već mu milost svoju podaj.
 Prašćajući griha vrime
 Za prislavno tvoje ime.
 Bože nemoj od svetoga
 Nju odbacit lica Tvoga.
 Već po daru oprostjenja
 Daj joj radost od spasjenja.
 Zašto Bože je tu pala,
 I zaista virovala?
 Izbavi ju iz nevolje,
 Da te slavi od sveg bolje.
 O Marijo, Božja mati,
 Ne pripusti nju skončati.
 Već joj prosti oprostjenje
 Virne duše na spasjenje.

(...) Kod svakog mrtvaca to pivam. Ko umre, onda samo dođu po mene, više ne mogu hodati, i to ide se moliti i to se posle pjeva. Mi se molimo, onda je to poslije krunice. A onda velečasni, kad iznesemo mrtvaca iz kapele isto to piva (Tonka Krizmanić, Bereg).

Bo - že sve - ti pun mi - lo - sti daj po - koj - noj du - ši prosti
 ra - di mu - ke Si - na tvo - ga na križ dr - vo - pro - pe - to - ga.

Prilog 7. Notni zapis pjesme Bože sveti pun milosti prema pjevanju Tonke Krizmanić iz Berega.

Nitko od kazivača nije sa sigurnošću znao reći kada je umro Marko Kusturin, kantor u Monoštoru. Ponovnim dolaskom u Monoštor saznajemo da se kantor razbolio 1992. godine te od tada više nije bio aktivan u crkvenim bogoslužjima. Pjesmu „Tilo moje, spusti se u grobnicu lađanu“ počele su pjevati žene iz sela. Osim toga, s njegovom bolešću izostao je i običaj *prašćanja*. Zamijenila ga je kantorica Marijana Šeremešić, žena iz sela koja nije svirala već je započimala pjesmu kako u crkvi tako i na groblju:

Počela je pesmu uskrсну tu s riječima: „Veliko je sad veselje duše kršćanske što Isus nadvlada smrt“ i tako dalje. Ali počinje s tim riječima i onda razmišljam di je baš tu... (Goran Vilov, Monoštor).

Osim navedenih pjesama u današnje su vrijeme sve popularnije novije, moderne pjesme koje se pjevaju i kroz godinu. Tako nije neobično za vrijeme pogreba u Monoštoru ili Beregu čuti pjesme kao što su „Ima jedna duga cesta“, „Krist jednom

stade na žal“, „Blíže o Bože moj“, „Bože sveti pun milosti“, „O čoviče gledaj svog života čas“. U oba mjesta ranije nije bio običaj da se na sprovode dovode svirači. No, Marta Kovačev iz Brega sjeća se slučaja kada je na pogrebu svirao trubač:

Trubeta su isto svirali. Eto, to se ja sjećam kad je umrla od moje svekrve sestra. Mlada je umrla, 28 godina je imala. Onda se sjećam da su trumbetaši svirali, pratili su ju. Oni su stajali u škole. Od škole do groblja su ju pratili. Ovako drugo ne znam da su kome svirali kod nas.

U novije vrijeme ponekad zasviraju tamburaši, ali samo ako je umrla mlada osoba ili ako je pokojnik za života posebno izrazio želju da mu netko svira na sahrani.

Prilozi u sanduk i u grob

U sanduk su se stavljale maramice, iako nitko ne zna reći zašto, i predmeti kojima se pokojnik često koristio (naočale, *penkala*, radio, britva, novčanik, češalj, šešir i dr.). Osim toga stavljali su se molitvenici, pjesmarice i uvijek *očenaši* (krunice) na sklopljene ruke uz koje se pokojni molio, a nerijetko i novac. U današnje se vrijeme u lijes stavljaju već navedene tkanine te krunice i često maramice. Običaj da se stavlja piljevina u sanduk izgubio se, kao i običaj da se spremaju molitvenici i pjesmarice jer su potrebni onima koji ostaju.

Prija se čak još i knjiga sveta metala, eto sad više se ne meće. To su ovako (...) kraj glave metali. Znam da je jedanput svećenik rek'o zašto da se zakopava, to je sveto. Pa to se prija metalo, sad neće (Tonka Krizmanić, Breg).

Iako su opće rašireni običaji stavljanja hrane ili pića u grob s pokojnikom, u Monoštoru i Bregu ovakva vrsta priloga nije potvrđena u posmrtnim običajima. Obično se novac stavlja iz vjerovanja da će pokojnome na neki način biti potreban u zagrobnom životu, iz straha od umrloga, kao naknada za imetak, da *blago* ne ide za pokojnim, da može dati sirotinji koja prosi na onome svijetu i slično (usp. Đaković 1897, 51). U oba mjesta jedino postoje slučajevi, no nije običaj da se u *raku* dok se pokojnik zakopava baca nešto novaca: *Ja nisam stavljala, niko mi ni reko. A sade, kažu da su metale i novaca* (Marta Kovačev, Breg);

Novce bacimo u raku, kad već spušču sanduk. Nije to običaj neg tako. Ja sam čoveku bacila. A neš puno stavit. Eto, kao da on tamo ima troška, da ima u jami kupit kruva, eto. Tako sam čula od drugi pa sam i ja. Ništa drugo. Posvetili smo vodom samo raku. Ima ko je taj buket što bude na sanduku sade, skinu pa ga metne gore na grob, a ima ko ostavi da ide u raku, nek bacu zemlju na to. Ko kako može, jel to košta (Manda Vinkov, Monoštor).

Običaji nakon ispraćaja: karbine i misa za pokojnika

Po odlasku s groblja ide se na *karbine* (*karbinje*, *daće*) – običaj koji se do današnjeg vremena nije puno promijenio. U prošlosti su se *karbine* održavale u kući pokojnika – tijekom lijepog vremena na dvorištu, a tijekom hladnijeg po sobama. U prvoj polovici XX. stoljeća su na *karbine* dolazili samo najbliži, a kasnije i prijatelji i poznanici te ako bi bilo puno ljudi, *karbine* su se znale održati i u kući susjeda koji je imao veće dvorište ili veću kuću. Do tridesetih godina XX. stoljeća u Monošto-

ru se najčešće kuhao grah i gibanica, a danas uglavnom paprikaš. U Bregu se još i danas priprema paprikaš i gibanica. „U to vrijeme (tridesetih godina XX. stoljeća, op. a.) svatko je imao pravo svratiti na jelo, ako je ponio svoj tanjur i žlicu“ (Šeremešić 2007, 76). Danas se *karbine* održavaju u restoranima. U Monoštoru se to počelo prakticirati 1998. godine odnosno tada se prvi put *karbine* nisu organizirale u kući pokojnika te je postepeno običaj održavanja kod kuće nestao. Prve *karbine* u restoranu u Monoštoru održane su *kod Kobe*. Danas se organiziraju još i *kod Seljini* odnosno u restoranu *Svemir*. *Karbine* se organiziraju u Domu kulture u Monoštoru u slučaju da na njima bude veći broj ljudi, i do dvjesto osoba. U Bregu su restorani zamijenili dvorište i kuću pokojnika kada je i *konak* premješten u kapelu – od 1995. godine.

Kao i nekoć, ispred ulaznih vrata goste čeka lavor s vodom i ciglicom (Slika 12.) umjesto sapuna kako bi gosti oprali ruke koje nakon toga nisu brisali prema kazivanju naših kazivača dok Marija Šeremešić navodi da su se ruke brisale ručnikom (2007:76). U restoranu *Koba* nikada se nisu, a niti se danas stavlja ručnik za brisanje ruku⁷. Običaj pranja ruku s ciglicom tumači se na različite načine:

Postali smo od zemlje, blata, cigla je od blata napravita, da se sitimo da smo od zemlje i od blata stvoreni od Boga dragoga (Marija Turkalj, Monoštor).

Da, da, o ciglicu jednu. I ne trišu se ruke. Taki zakon, red. A ne znam zašto, al to pamtim od detinjstva, uvijek se metne lavor i cigla (Manda Vinkov, Monoštor).

Bio je i lavor i peškir, al kažu da ne triba trisat ruke. A ne znam zašto su ga onda metnili. Eto prali su, kad eto vala si štogot diro tamo (Marta Kovačev, Breg).

Ja mislim da je to pranje ruka ostalo od zaraze kad su umirali od kuge, kad je kuga harala i da je to ostalo od onda. Jel su ga dodirivali (pokojnika, op.a.) i triba oprat ruke. Ja mislim da je od toga. A ciglica misto sapuna, da istrljaš. I ne brišu se zato da se ne bi opet od drugoga prinelo (Adam Pašić, Monoštor).

Kada se svi skupe na mjestu gdje se održavaju *karbine*, svećenik ili vjeroučitelj koji je predvodio sahranu ustaje i započinje molitvu „Oče naš“ i „Pokoј vičnji“. Ukoliko svećenik ili vjeroučitelj nisu prisutni na *karbinama*, molitvu predvodi starija žena. Također, nakon što svi prestanu s jelom, osoba koja je predvodila molitvu ponovno ustaje i još jednom započinje iste molitve. U dogovoru s

Slika 12. Lavor ispred restorana Svemir prije karbina. Snimila Gabriela Paradžik 3. studenoga 2014. godine.

⁷ Tome svjedoči koautorica članka Sonja Periškić, budući da se njezina obitelj bavi ugostiteljstvom i spomenuti je restoran u njihovom vlasništvu.

obitelji, ili s vlasnicima restorana u kojem se *karbine* održavaju, moli se krunica ili se odlazi svojim kućama. Takva se okupljanja pokušavaju držati u takvom redu jer se često znalo dogoditi da, ukoliko se rodbina često ne sastaje, počne druženje i opijanje, a nerijetko se zna i zapjevati.

U Monoštoru se posljednjih godina na *karbinama* ponekad ostavi prazno jedno mjesto za stolom za pokojnika i tanjur se okrene naopako. Kazivači tvrde da se to prije prakticiralo. Međutim, u Bregu postoji taj običaj oduvijek, iako se danas rjeđe prakticira: *Metne tanjur digod napolj na stolicu, kaže doće pokojnik pa je možda gladan pa će jisti* (Marta Kovačev, Breg). Za oba mjesta važi pravilo da je jako važno da na *karbine* dođu osobe koje su nosile pokojnike i osobe koju su nosile križ i barjake.

Misa za pokojnika je dan nakon sahrane. Na misu ide uža i šira obitelj i najbliži prijatelji. Razlika u Monoštoru i Bregu je što se u Monoštoru ta misa *naručiva*, a u Bregu se ide na misu bez obzira za koga je ili koji je blagdan. U Monoštoru u slučaju dviju sahrana istog dana, sutradan budu i dvije mise od po pola sata, za svakog pokojnika posebno. Obitelj obično sjedi u prvim klupama s desne strane u crkvi. U Bregu se misa ne naručuje za pokojnika nego se odlazi na malu misu i također sjedaju grupno u crkvi kako bi se znalo da je to posljednji ispraćaj određenog pokojnika. Nakon mise, u oba mjesta, odlazi se na grob pokojniku gdje se moli i zapali svijeća te zatim na doručak koji se održi ili u obiteljskoj kući ili u restoranu gdje su bile *karbine*. Obično se jede paprikaš od jučer. U Monoštoru se misa i danas održava dan nakon sahrane no u Bregu je ona prije desetak godina prebačena na sam dan sahrane:

A sad je popa uveo novo pravilo, od kako je on tu, pa misa bude prija same sarane u kapele. Ovaj sadašnji velečasni je to uveo. Onda je posli mise sarana (Tamara Lerić, Breg).

To nema veze s običajem, to je on tako smislio. Onda se ne ide sutradan u crkvu neg sam na groblje, pa na doručak (Marija Kovačev, Breg).

Grobovi

Kako je već spomenuto, grobovi su se kopali redom do sredine stoljeća, svaki grob za jednu osobu (Slika 13). Od druge polovine XX. stoljeća obično su pokapali više osoba u jednu grobnicu, jedno na drugog te postavljali spomenike (Slika 14.).

Prija je bilo spomenika, al to su bili moćni. A ovako mi, imali smo križ i zemlju (Slika 13.). *Ko je bio bogat, imo je veliki spomenik i prija. Napiše se ime i prezime, i godina rođenja i*

Slika 13. Grob bez spomenika u Monoštoru. Fotografija u vlasništvu Anite Đipanov.

Slika 14. Spomenik na groblju u Monoštoru. Snimila Sonja Periškić 9. veljače 2016. godine.

Moj dida je umro četrdeseti i on ima nadgrobni sam, neka dole okvir, naprimer. A ko je bio imućan, imo je (Marta Kovačev, Bereg).

Ima spomenika iz 1800 i neke, al Švapski. Ima par naši porodični grobnica (Marija Kovačev, Bereg).

Dok nije bilo spomenika ili ako danas neki grob nema spomenik, obično je na njemu posađeno cvijeće, poput malog vrta ukrašeno, dok se na podignute spomenike stavljaju lampioni i cvjetni aranžmani iako su oni sami po sebi dekorativni. Najčešće je na njima fotografija pokojnika, ime, prezime i godine rođenja i smrti (Slika 15.).

Žalost

Ženska je rodbina nosila crninu, nakon smrti nekoga iz obitelji. Koliko će je dugo nositi, ovisilo je o tome koliko je neka žena, ili njena obitelj, bila bliska s pokojnikom. Ukoliko je umro netko od njenih roditelja, braće ili pak suprugovi roditelji, znala je u crnini biti i po nekoliko godina. Taj se proces naziva *kajanje*. Postoji posebno šokačko ruho koje se odijevalo u takvim prilikama u oba mjesta: (...) „veliki plavi rubac koji je visio do pojasa. Za veliku žalost rupci su bili na piknjice – točkice, a za manju na krupnije – piknje“ (Šeremešić 2007, 77), u Monoštoru:

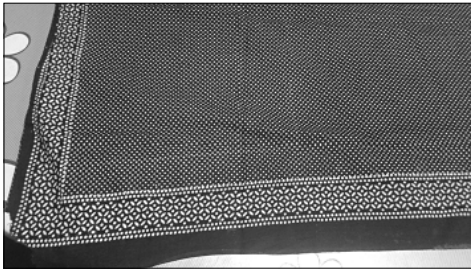
Slika 15. Groblje u Beregu. Snimila Adrijana Dekić 9. veljače 2016.

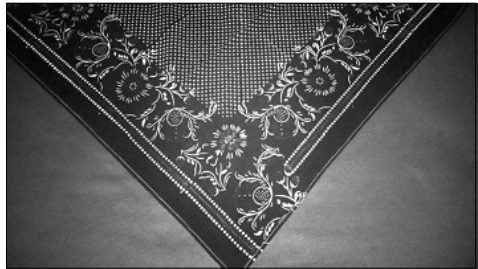
To je jako veliko kajanje. Crna suknja na bile tufnice i šlurika na bile tufnice i crna pregača i samo plavo malo ili braun. Marama je velika plava pa na tufnice (Slika 16.). I cveter i pregača, čarape i sve je crno (Janja Šimunov, Monoštor);

a u Bregu:

Teget farbane marame sa tufnama je najveće kajanje. Sad najviše samo tako crno s tufnicama, a to je nama bilo već kad iskajavamo (Tonka Krizmanić, Breg); Nosiš plavu maramu (Slika 17.) oko vrata skroz. I u lito i u zimu oko vrata, to je jako velika žalost. Suknja i marama plave, šlurika crna na piknje. I pregač plavi. Al kad je lito, onda tu plavu, ako je baš velika vrućina, onda pušće krajeve naprid (Marta Kovačev, Breg).

Slika 16. Velika plava marama, primjerak iz Monoštora. Snimila Sonja Perškić 3. veljače 2016. godine.

Slika 17. Velika plava marama, primjerak iz Brega. Snimila Sonja Perškić 1. veljače 2016. godine.

Nakon što prođe određen period u kojem žena nosi samo crninu, počinje se postupno nositi odjeća u drugim bojama. Taj se period pak zove *malo tišje* ili *iskajavanje*. *Iskajavalo* bi se kroz par tjedana. Prvo bi se uvodila tamno plava boja, zatim svjetlija pregača, pa svjetlija marama, zatim smeđa boja, pa još svjetlija pregača i tako redom postupno sve svjetlija. No, odijevanje tijekom *iskajavanja* ovisio je i o imućnosti odnosno količine nošnje koju žena posjeduje. U Monoštoru Rozalija Pašić o tome govori sljedeće:

Onda postepeno skida crninu. Postojale su suknje i šlurike za iskajivanje. Kad je bilo ruva. Kad je bilo novaca i robe. A prija, naša mama i oni, oni nisu imali toliko ruva, ko što danas ima. Bilo je crno, pa tegetsko, pa kafasto (smeđe, op. a.), pa jagersko (tamno zeleno, op. a.). Tako se minja ruvo. Onda normalno. Šest – sedam, najmanje, nedilja je u crnom i ima teget maramu na piknje. Onda se ukinila ta marama, pa su crne na sitne piknje, obične male marame, a ova je bila velika. Onda posli šest – sedam nedilja, komu nije blizu rod, taj se počne sprimat u teget i dalje. Tegetsko naprimer nosi nedilj – dvi dana, pa braon, pa jagersko. Al komu je žo, taj nosi i po godin dana crninu. Al kažu sad da to nije dobro za čoveka, crninu nosit.

U Bregu je nešto drugačije:

Plava velika, pa mala plava na piknje, pa crna na piknje, pa čista crna. Pa onda kad već iskajivamo, onda čisto crno ruvo. To prija ni bilo ruva. Al ide plava pa crna, pa teget. Al plavo, to je nama vrlo kajanje (Marta Kovačev, Breg).

Muškarci su imali obična crna odijela, a mnogi od njih nisu niti *kajali* niti *iskajavali* – znali su već i za tjedan dana hodati sasvim normalno obučeni, kao da se ništa nije dogodilo.

Po nekom nepisanom pravilu u oba mjesta najmanje se kajalo šest – sedam tjedana. *Mala dica se nisu tako kajala. Sedam nedilja je bilo da se tako triba. A kažu da se prija ni tako dugo kajalo, i ni tako vrlo ko mi što sad nosimo crne suknje* (Marta Kovačev, Bereg). Naravno, bilo je i slučajeva u kojima bi žene odlučile, nakon što su izgubile dijete ili muža, ostatak života provesti u crnini. Kajanje se i danas prakticira no samo su stare bake u nošnji dok su mlađe žene u civilu u crnini te običaj iskajavanja izostaje. Također, malo koja žena, pogotovo ako je mlađa, odluči nositi crninu cijeli život.

I u Monoštoru kad bi majka izgubila dite i da je bila 30 godina i 35 kad je izgubila dite i kad je povezala crnu maramu ili veliko plavo, mi zovemo farbarsku, ona nikad se više nije opravila. Nikad to sa sebe nije skinila (Marija Turkalj, Monoštor).

(...) neki godinama nose crninu i tu se vidi ovaj, kako da kažem, možda neke, nisam siguran da li stvarno žale. Neke osobe sigurno žale pa su bake u crnini, ali to je nešto nasljeđe od prije da je bio očigledno jak taj propis da mora biti barem godinu dana. Iako mlađim ljudima to smeta, ne mogu biti tako dugo u crnini i onda kada tako nešto skinu sa sebe onda će neke starije začuditi pa ti ne žališ!? A onda mladi odgovore pa nije pravo žaljenje u boji koju nosimo nego je žaljenje u srcu. Mogu ja nositi godinama crninu a da ne žalim nego se samo pravim da žalim. Mladi ljudi su nekako više za tim, ne žele biti licemjerni i pitanje je da li smo zaista u žalosti nakon toliko godina jer nestaju sve te boli, ali eto stari se drže tog nečeg pa videt ćemo mnoge dosta dugo u toj crnini. Pa onda znaju mladi pitat pa koliko treba – nekako šest nedilja bi. Sad da li je crkveni propis... Nekada neki običaj u selima i gradovima toliko su već prisutni jako da dobiju karakter ovako lokalnog zakona iako nije nigde zapisano ali toliko to smatraju zakonom tako da se smatra nepisanim zakonom rekao bih šest nedelja, to tako (Goran Vilov, Monoštor).

Sjećanja na pokojnika i postupanje s pokojnikovim osobnim stvarima

Običaj je da svi bližnji pokojnici obidu na blagdan Svih Svetih – *Sisvete* (Slika 18.). Uoči blagdana grobovi se čiste i uređuju. Danas se ukrašavaju velikim cvjetnim aranžmanima i lampionima dok su nekad nosili samo male žute svijeće i ponekad najskromnije cvijeće: *Nije prija bilo novaca. Nisi nosio fenjere i ne znam šta, neg one žute sviće za 10 dinara, metneš na grob i eto* (Manda Vinkov, Monoštor). *Ako je mladi, onda su pravili od papira one ružice, pa malo napravu kaki buket il štogot* (Marta Kovačev, Bereg). Kao cvijeće koristili su šimširovinu:

Šimširovina se vezivala prija, držali su ju i za svetit i kao buket cvića. Jel prija ni bilo ruža, ti jesenski. Sve kako se industrija razvijala, tako je bilo svega, eto posli rata. A kod Mađara naši je bio aster, u jesen je cvo, lilavi, bili, ima razni, iz reda kamilica su. To su Mađari zvali krajcara jel je bio taki mali i još zato

*Slika 18. Sisvete u Monoštoru 1965. godine.
Fotografija u vlasništvu Mande Vinkov.*

što se buket toga cvita kupovo za krajcaru. To se za Sisvete nosilo, samo tad, ne na saranu (Adam Pašić, Monoštor).

Naravno, i tijekom godine su obilazili svoje pokojnike:

Ko je mladi, ko je zdrav, žena il dica, pa idu svake nedilje, išli su često na groblje. Ja sam bila mlada pa sam mami išla skoro svaki dan. Sam ako išla u selo, uvik sam ošla i posvetit moju mamu. Sam njoj, nisam sve obilazila (Manda Vinkov, Monoštor).

Nadalje, pokojnicima se davala misa na godin dana. Sad jel baš taj dan ili kad je slobodno, al se davala misa. Pa posli mise se ide na groblje pa se ima ručak. Ko šta ima – malo vina, kobasice, kifala, ni bilo kafe još, a sad i kafa (Adam Pašić, Monoštor). I sad se daje za prvu godišnjicu, a posli eto ko kako oće (Marta Kovačev, Breg).

Pokojnikove stvari se ne smiju dirati šest tjedana odnosno triba sve oprat, plahte, pidžame, ruvo, al net riba ni prodavat ni diljit dok se duša pokojnika ne smiri (Manda Vinkov, Monoštor), jel tad još duša lebdi (Adam Pašić, Monoštor). Nakon tog perioda, ono što je vrijedno i upotrebljivo podijeli se među ukućanima ili rođacima, a ostalo se spali, koje nam ne tribu, što je staro, jastuk i tako nešto (Marta Kovačev, Breg). Nadalje, tih šest tjedana se također ne dira pokojnikov grob: ne stavlja se spomenik, ne popravlja se i, kada je cvijeća bilo i danas, cvijeće se ne skida s groba.

Vjerovanja vezana uz smrt

Ono što nagovještava smrt su neki događaji u prirodi, kući ili snovi. Na primjer: Kad kera zaurliava, bilo tvoj kera il komšinski, to je neki znak (Manda Vinkov, Monoštor), kad hukće sova (Marija Kovačev, Breg). I kad pukne ogledalo ili čaša (Manda Vinkov, Monoštor). Dvoje kazivača imali su stvarni slučaj s predznacima smrti:

Mene se desilo. Moja svekrva bila u Križevcima u poseti, tamo je umrla, dva dana prija neg će krenit kući. To je devedeseti bilo. Spavamo mi, i Anica naša, njegova sestra, u druge sobe. Ja čujem, bilo oko tri sata, na tavanu bilo kobasica, ja čujem ko da se pokidala manila i sve kobasice sa štapa spadnu. Ja se trgnem na to, a i Anica iz druge sobe dođe i kaže, eno neko krade kobasice na tavanu. Ja kažem, Ado idi vidi, ja ne smijem. A on nije ništa čo. I ošo on gore, kobasice stoju, nigdi nikoga. I sutradan, telefon zvoni da javu da je mama umrla u tri sata umrla tu noć. Tako se potrefilo (Rozalija Pašić, Monoštor);

Ima još nešto, ja sam pito Anicu jel istina al se ne sića, bila je mala. Moja baka je tribala umrit, i moja mama je bila tamo i čekali su svaki čas. Međutim, šogor Alojz i Anica su kupili karte za bioskop. Sad tetka mora čuvat Anicu, da ne bude sama. I sad bioskop je od 8 do 10 obično. Kad je bilo 9 sati, kad najedanput oni čuju, u kujni ko da se sve izlupalo. Poklopci i tanjiri, kaže sve počelo zvečat ko da se sve izlupalo. Onda, tetka je oma pomislila, sigurno je mama umrla. U tom, Anica kaže, bako ajde idite vidite u kujnu, mačka izlupala nam tanjire. Kad je ošla, sve stoji kako je i bilo, ništa se pomerilo nije, a tako je lupalo. I onda je ona čekala šta će sad bit, nije prošlo 10 minuti, jel toliko je tribalo uji da stigne od kuće do kuće, i čuje kuca na pendžer, a tetka pita ko je, mislila je da možda je i to kaki znak. Kaže uja, javlja se, kaže Anice, čim možeš doć, dođi, mama je umrla. To je bio neki znak. To nema nikake veze s višticama (Adam Pašić, Monoštor).

Snovi koje su kazivači naveli su: *Ako sanjaš čamcem da se vozaš, to je smrt. Pa kad sanjaš stativ, ne mora bit iz kuće, može i daljnji rod. Za zube ne znam, al ako sanjaš konje mršave, il ako sanjaš kuću bez vrati i prozora (Manda Vinkov, Monoštor). Ako sanjaš zube da ti ispadu, ako ne boli onda neki daljnji, a ako boli onda bliži rod (Marija Kovačev, Bereg).*

I znaš šta mi se još desilo? Jedan čovek tu je bio u Nemačke, a oženit je bio Bereskinjom, i taki je bio, švrljo je. Bio je u Nemačke i došo kući, i neku je švalerku nosio, bio s njom u Gari u Mađarskoj. I on tu pogine, u Seksardu neka krivina kaže opasna ima. Vozio jako brzo. I nedilj dana ni se znalo di je on. Jel iz Nemačke je izašo, tražu po Mađarske, nema... pa ni mogo propast u zemlju. On je poginio i odneli su ga u Seksard u bolnicu... Oni su javili da je poginio, al ni u Monoštor, neg u Beli Manastir, i u Belom Manastiru su javili, al niko ga ne traži, jel. Nema toga, i nedilj dana ni se znalo. A nedilj dana prija toga, ja sanjam. Tu noć kad je poginio. Ja sanjam, čujem trombetaši sviru i kažem našoj mami, ajde idemo vidit ko to svira, i mi gledimo kroz kapiju, a ide ko od Sombora bili list, u visini ramena jel onda su još nosili, drumem pliva u toj visini. Dvi sviće naprid, dvi sviće natrag. A sanduk bili na ružice modre i žute, i nebeske. Tako velike ružice na sanduku vidim. I kažem mami, sad ćemo gledat kuće taj sanduk. Svirači sviru. Ide drumem i kod Pašini, upravo u dvor, di je taj živio. Al ko da je kapija bila otvorita, nije zasto sanduk da čeka da se otvori kapija. Otvorito bilo, ko da je sve bilo pripremito i taj sanduk tako pliva upravo u dvor. Ja sam se na to trgla i kažem šta sam sanjala, al nikom više nismo

rekli jel su njega tražili. I posli 7 dana stigo telegram na mađarskom saučešće. I onda smo saznali da je poginio. Išli smo po njega u Mađarsku. I doneli ga u takom bilom sanduku, ko što sam sanjala am što nisu bile u boji ružice neg zlatne, a tetka je metnila otarak modre i nebeske ružice. I tako je došo, da ga šofer sam dono, a ovi su sami došli (Rozalija Pašić, Monoštor).

Spomenuto je da su se pokrivala zrcala odnosno sve u čemu se može vidjeti odraz. Nitko nam nije znao značenje tog postupka, jedino je Janja Šimunov iz Monoštora rekla kako se to čini jer *mrtvac dva sata posli kad umre sve čuje i sve vidi.*

Ako pada kiša kad je sarana, onda je pokojniku žalije otić, ko ne bi još (Rozalija Pašić, Monoštor). Nije potvrđeno nikakvo vjerovanje vezano uza otvorene oči ili usta pokojnika.

Vjerovalo se da šest tjedana duša pokojnika luta, ljudi su se bojali vraćanja iste: *Pa ako si sve uradio kako triba, po zakonu, neka se bojat. Neće ti dolaziti. A ako nisi kako triba, onda kaže dođe. Tako jedna žena ni tila čuvat, pazit na bolesnika... pa kaj umro onda sam neko otvara fioke, pa otvara. Pa dala sedam il deset misa za njegovu dušu, a to sve zato. To je živa istina, na mlogo mista, što nisi obavio kako triba. Kad je čovek željio da bude u njegove kuće, pa služi ga, a ni tila (Manda Vinkov, Monoštor).*

Zaključak

Uz promjene koje nosi vrijeme i društvo u kojem živimo, sasvim je normalno da su se ovi običaji promijenili. No, usprkos svemu tome, uočavamo da je veliki dio posmrtnih običaja sačuvan te u manjoj mjeri promijenjen – lokacija održavanja *kona* i *karbina*, te odijevanje žena u žalosti. Običaj odijevanja pokojnika i uređivanja kuće izostaje, no vjerovanja vezana za smrt su još uvijek prisutna bilo zbog straha ili jednostavno iz poštovanja prema starim običajima. Unatoč tome što se u Monoštoru i Bregu više ne prakticira *jaukanje* nad posteljom pokojnika kao nekada, tradicija se i dalje održava – tijekom sprovoda i kasnijim odlascima na grob, posebice na godišnjicu smrti. Ne može se sa sigurnošću tvrditi nariče li se iz potrebe, kako bi si rodbina i bližnji olakšali situaciju, ili se pak običaj održava zbog poštovanja tradicije, iz uvjerenja da pokojnikovi bližnji dovoljno ne pate, ako se na sprovodu premalo *jauče*. Unatoč tome što više ne postoji *prašcanje*, u ovim lokalitetima bačkih Šokaca i dalje se pjevaju pokojničke pjesme na dan pogreba. Ostaje upitno bi li običaj *prašcanja* zamro u Monoštoru da je nakon smrti kantora Marka Kusturina na položaj odmah došao novi kantor, bi li običaj ponovno oživio da je nakon razdoblja bez crkvenog pjevača na tu poziciju došao kantor, a ne kantoriga 2007. godine.

Literatura:

- Budanović, Lajčo. 1902. *Velika Slava Božja*. Budimpešta: Lajčo Budanović.
 Đaković, Branko. 1987. Novac – popudbina u posmrtnom ritualu. *Etnološka tribina*, 10: 51-59. <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&cid_clanak_jezik=119487> (pristupano 18. I. 2015.).

- Đaković, Branko. 1989. Prilozi u grob. *Studia Ethnologica* 1: 135-163. <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112611> (pristupano 18. I. 2015.).
- Kuhač, Franjo Ksaver. 1941. *Južno-slovenske narodne popievke*, sv. 5. Ur. Božidar Širola i Vladoje Dukat. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Marošević, Grozdana. 2005. Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu. *Narodna umjetnost*, 42 (2):39-48.
- Sekulić, Ante. 1991. Bački Hrvati: narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 52.
- Šeremešić, Marija. 2007. *Tragovi sjećanja*. Subotica: Hrvatska riječ.
- Nettl, Bruno. 2005. *The Study of Ethnomusicology. Thirty-one Issues and Concepts*. University of Illinois Press: Chicago, str. 133-197

Popis kazivača

Monoštor:

- Marta Bešlin „Kojina“, dj. Štrangar „Štrangarevi“, r. 1934.
- Stana Đipanov „Kockarova“, dj. Šomodvarac „Dračina“, r. 1933.
- Marija Kaplar „Kaplarka“, dj. Patarić „Patkova“, r. 1948.
- Stipan Kaplar „Kaplarevi“, r. 1956. u Somboru
- Eva Kovač „Malankina“, dj. Kovač „Ča Markova“, r. 1942.
- Marija Kovač „Kolučeva“, dj. Turkalj „Štrikina“, r. 1939.
- Marica Lukšić „Lukšićeva“, dj. Šomodvarac, Dračina, r. 1938.
- Adam Pašić „Gabra“, r. 1938.
- Rozalija Pašić „Gabrina“, dj. Prišing „Prišingova“, r. 1942.
- Eva Pašić „Drckova“, dj. Zetović „Agičina“, r. 1947.
- Petar Pašić „Pera Drcko“, r. 1946.
- Stana Perikšić „Kobina“, dj. Brdar, „Brdareva“, r. 1930.
- Manda Šeremešić, dj. Bešlin, r. 1932.
- Marijana Šeremešić „Škogrina“, dj. Šuvak „Bećina“, r. 1969.
- Katica Šeremešić, dj. Škogrina“, dj. Forgić „Adoševa“, r. 1942.
- Marija Šeremešić, Škogrina“, dj. Kovač „Trumina“, r. 1948. u Somboru, podrijetlom iz Monoštora, živi u Somboru.
- Janja Šimunov „Pucina“, dj. Jozić „Randesova“, r. 1939.
- Marin Šimunov „Puca“, r. 1933.
- Marija Turkalj „Turkaljka“, dj. Đanić „Tišljerova“, r. 1957.
- Goran Vilov, r. 1978. u Subotici. Od 2005. u svećenik u Monošturu.
- Manda Vinkov „Kličkova“, dj. Forgić „Forgićeva“, r. 1936.

Bereg:

- Matija Gorjanac „Tolin“, rođen u Beregu 1944., školovao se u Zagrebu, živi u Beogradu.
- Marta Kovačev „Kovačeva“, dj. Ilić „Vrancova“, r. 1932.
- Marija Kovačev „Kovačeva“, r. 1969.

Tonka Krizmanić „Pavlovi“, dj. Ivošev „Dorini“, r. 1936.

Tamara Lerić „Lerićevi“, dj. Pejak „Pekovi“, r. 1972. u Kuvajtu, živjela u Monoštoru, udana u Breg.

Summary

Death customs of Šokci Croats in Monoštor and Breg in the 20th century

The authors of this work present death customs in Monoštor and Breg, pointing to the differences and similarities between the two localities: prayers for easier death, announcement of death, preparations for funeral, lamentation, vigil, valediction, funeral, funeral songs, objects placed in coffins and graves, customs after the funeral, funeral service, graves, mourning, remembering the deceased and beliefs concerning death.

Keywords: Monoštor, Breg, funeral customs.

